

บทที่ ๗
อริยสัจ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

พระมหาชิต ฐานชิต, ดร.
ป.ธ.๗,ศน.บ. (การศึกษา), M.A. (Sanskrit), Ph.D. (Vedic Studies)

วัตถุประสงค์ประจำบท

- เพื่อให้ผู้เรียนสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญของอริยสัจ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาได้โดยสังเขป
- เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายเรื่องอริยสัจ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาได้โดยสังเขป
- เพื่อให้ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์หลักอริยสัจ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหาวิชา

- ๗.๑ ความนำ
- ๗.๒ อริยสัจ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา
- ๗.๓ ความสำคัญของอริยสัจ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา
- ๗.๔ อริยสัจ ๔ กับรูป-นามที่เป็นภูมิของวิปัสสนา
- ๗.๕ อริยสัจ ๔ กับไตรลักษณ์ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา
- ๗.๖ สรุปท้ายบท
- ๗.๗ คำถามท้ายบท
- ๗.๘ เอกสารอ้างอิง

๗.๑ ความนำ

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ คือ อริยสัจ ๔ ประการ อันได้แก่ ทุกข์ คือ ชาติ ชรา มรณะและทุกสิ่งที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอยู่ภายใต้กฎธรรมชาตินี้ที่จะต้องผันแปรไปตามเหตุปัจจัย มีความบกพร่องไม่สมบูรณ์ในตัว พร้อมที่จะทำให้เกิดทุกข์เป็นปัญหาขึ้นมา สมุทัยอันได้แก่ ตัณหาความทะยานอยากเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่เรื่อยๆ ไป นิโรธอันได้แก่ความดับทุกข์คือการที่ตัณหาดับไปไม่เหลือ มรรคอันได้แก่ทางไปสู่ความดับทุกข์ ซึ่งมี ๘ ประการมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นและสัมมาสมาธิเป็นที่สุด เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วทรงรำลึกถึงอาจารย์แต่ทรงทราบด้วยพระญาณว่าอาจารย์ทั้งสองได้สิ้นชีวิตไปแล้วจึงได้นึกถึงปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ และก็ได้แสดงพระธรรมเทศนาครั้งแรก คือ อัมมจักรกัปปวัตตนสูตร^๑ แก่ปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ นั้น โดยความแห่งพระสูตรนั้นพระองค์ทรงแสดงส่วนที่สูงสุดสองอย่างที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ อันได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกลิมณานุโยค ทรงตรัสถึงมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง ได้แก่ มรรค ๘ และอริยสัจ ๔ พระพุทธองค์เมื่อทรงตรัสรู้อริยสัจแล้วจึงเริ่มประกาศพระศาสนา เพื่อที่จะอนุเคราะห์สรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ในวัฏฏะสงสารอันเป็นเหตุให้หมู่สัตว์ต้องเวียนว่าย ตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด ทุกข์ที่ปรากฏในอัมมจักรกัปปวัตตนสูตร มีปรากฏหลายประการ เช่นเกิด แก่ เจ็บ ตายล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้นซึ่งในอัมมจักรกัปปวัตตนสูตร พระพุทธองค์ทรงจำแนกทุกข์ไว้ถึง ๑๑ อย่าง^๒ แต่โดยที่สุดแล้ว พระพุทธองค์ทรงสรุปว่า ทุกข์คือการยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานชั้น ๕ ซึ่งก็คือยึดมั่นในรูปนามนั่นเอง

๗.๒ อริยสัจ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ ๔ ว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”^๓ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในลักษณะนี้นั้น จะทำให้หยั่งเห็นอริยสัจ ๔ อันเป็นความจริงอันประเสริฐ ที่สามารถอำนวยประโยชน์ให้บรรลุมรรคผลเป็นทางดับทุกข์ได้ ผู้เขียนจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๗.๒.๑ ความหมายอริยสัจ ๔

อริยสัจ (นป.) ความจริงอันประเสริฐ ความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงอันยังปुरुชนให้เป็นพระอริยะ ความจริงอันยังปुरुชนผู้ปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ ให้เป็นพระอริยะ ความจริงของพระอริยะ อริยสัจ ชื่อของหมวดธรรมหมวดหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสรู้มี ๔ ข้อ คือ ๑) ทุกข์ ๒) ทุกขสมุทัย ๓) ทุกขนิโรธ ๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^๔

อริยสัจ คือ ความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้เป็นพระอริยะ มี ๔ อย่าง คือ ทุกข์ (หรือทุกขสัจจะ) สมุทัย (หรือสมุทยสัจจะ) นิโรธ (หรือนิโรธสัจจะ)

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๙/๑๑๘.

^๔ พันตรี ประยุทธ์ หลงสมบูรณ์, *พจนานุกรม มคอ-ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๙.

มรรค (หรือมรรคสี่จะ) เรียกเต็มว่า ทุกข์ (อริยสัจ) ทุกขสมุทัย (อริยสัจ) ทุกขนิโรธ (อริยสัจ) และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (อริยสัจ)^๕

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐอรรถกถา ปราภุข้อมความเกี่ยวกับอริยสัจว่า อริสัจจานิ อริยสัจทั้งหลาย ในคํานั้นคัพทว่า จตตาริ ๔ เป็นการกำหนดด้วยจำนวนบพว่า อริยสัจจานิ ได้แก่ สัจจะที่เป็นอริยะ อธิบายว่า ไม่ผิดไม่คลาดเคลื่อน เหมือนอย่างทีตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล ของแท้ ไม่ผิด ไม่แปรเป็นอื่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อริยสัจ ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ ๔ เหล่านี้แล พระอริยะทั้งหลายย่อมแทงตลอด อริยสัจ ๔ เหล่านี้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า อริยสัจ อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า อริยสัจ เพราะเป็นสัจจะของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ เหมือนอย่างทีตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าเป็นอริยะในโลกทั้ง เทวโลก ฯลฯ ทั้งเทวดา และมนุษย์ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสัจ^๖

พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ปราภุข้อมความเกี่ยวกับอริยสัจว่า ธรรมที่เป็นความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ สัจจะทีพระอริยะพึงรู้ คือ ทุกขอริยสัจ (อริยสัจ คือ ทุกข์) ทุกขสมุทยอริยสัจ (อริยสัจ คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์) ทุกขนิโรธอริยสัจ (อริยสัจ คือ ความดับทุกข์) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (อริยสัจ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)^๗

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้กล่าวข้อมความเกี่ยวกับอริยสัจว่า อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ มีลักษณะไม่แปรปรวนโดยสภาวะของตน กล่าวคือ ทุกขสัจ (ความจริง คือ ทุกข์) มีสภาพบีบคั้น สมุทยสัจ (ความจริง คือ เหตุแห่งทุกข์) เป็นเหตุของทุกขสัจ นิโรธสัจ (ความจริง คือ ดับทุกข์) เป็นความดับของทุกขสัจ และมรรคสัจ (ความจริง คือ ทางดับทุกข์) เป็นทางบรรลุนิโรธสัจ ว่าโดยการเปรียบเทียบในทางโลกแล้ว ทุกขสัจ เหมือนโรค สมุทยสัจเหมือนเชื้อโรค นิโรธสัจเหมือนความมีสุขภาพดี และมรรคสัจเหมือนการรักษาโรค^๘

สรุปว่า อริยสัจ หมายถึง ความจริงอันประเสริฐทีพระอริยะเจ้าทั้งหลายย่อมแทงตลอด อริยสัจ ๔ ดังนี้ นี้ทุกข์. นี้ทุกขสมุทัย. นี้ทุกขนิโรธ. นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นทางแห่งความพ้นทุกข์ เป็นธรรมทีทำให้เข้าถึงความเป็นพระอริยะ เป็นสัจจะของพระอริยะ และเป็นอริยสัจจะทีพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว “อริยสัจ ๔ ได้แก่ (๑) ทุกขอริยสัจ (๒) ทุกขสมุทยอริยสัจ (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ”

๗.๒.๒ ทุกข์ทีเป็นภูมิของวิปัสสนา

ทุกขอริยสัจ คือ ธรรมชาติทีเป็นทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยะเจ้าทั้งหลาย ทุกข์มีความหมายว่า บีบคั้น อันปัจจัยปรุงแต่ง ให้เราร้อน ปรวนแปร นี้เป็นอรรถของทุกข์ เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น องค์ธรรม ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เวิน โลกะ) รูป ๒๘

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๕๑๘.

^๖ ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๑/-/๑๐๕.

^๗ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๘๙/๑๖๓.

^๘ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรศาสน์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๒.

ทุกขอรียสัจ หมายถึง ขาดิเป็นทุกข์ ขราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปรีทเวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์^๙

ทุกขอรียสัจ^{๑๐} ได้แก่

(๑) **ขาดิทุกข์** ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะมีการเกิดในภพใหม่นั้นเป็นลักษณะ มีการประสิทธิประสาททุกข์ให้เป็นกิจ มีการตั้งอยู่ในภพนั้นเป็นเครื่องปรากฏ

(๒) **ขราทุกข์** ความแก่ขราเป็นทุกข์ เพราะมีความเสื่อมหรือความห่อม คร่ำคร่าเป็นลักษณะ มีการนำเข้าหาความตายเป็นกิจ มีการสูญเสียความสวยงามเป็นเครื่องปรากฏ

(๓) **มรณทุกข์** ความตายเป็นทุกข์ เพราะมีการจุติหรือเคลื่อนไปเป็นลักษณะ มีการพลัดพรากหรือแตกสลายเป็นกิจ มีการปราศไปจากคติที่ตนได้อยู่เป็นเครื่องปรากฏ

(๔) **ความโศกเศร้าเป็นทุกข์** เพราะมีการแผดเผาจิตใจให้เร่าร้อน ด้วยกิเลสเป็นลักษณะ มีการทำให้จิตใจกระสับกระส่ายเป็นกิจ มีการละห้อยละเหี่ยใจเป็นเครื่องปรากฏ

(๕) **การบ่นพร่ำรำพันเป็นทุกข์** เพราะมีการรำไรพร่ำบ่นเป็นลักษณะ มีการประกาศคุณและโทษเป็นกิจ มีการกล่าววกไปวนมาเป็นเครื่องปรากฏ

(๖) **ความไม่สบายกายเป็นทุกข์** เพราะมีการไม่แข็งแรงหรือไม่สะดวก ไม่แคล่วคล่องเป็นลักษณะ มีการทำให้ไม่สบายไปด้วยหรือมีความวิตกกังวลเป็นกิจ มีความลำบากทางกายเป็นเครื่องปรากฏ ทุกข์นี้ ได้แก่ ทุกขเวทนา อันมีชื่อเรียกว่า ทุกขทุกข์ ที่มีชื่อว่าทุกขทุกข์ เพราะเมื่อกล่าวโดยสภาพ ก็มีสภาพเป็นทุกข์ เมื่อกล่าวโดยชื่อ ก็มีชื่อเป็นทุกข์

(๗) **ความเสียใจเป็นทุกข์** เพราะมีการเสียใจ น้อยใจ กลุ้มใจ เป็นลักษณะ มีการชอกช้ำใจเป็นกิจ มีการไม่รื่นเริงใจหรือมีการเศร้าใจเป็นเครื่องปรากฏ

(๘) **ความคับแค้นใจเป็นทุกข์** เพราะมีความคับแค้นใจเป็นลักษณะ มีการอัดอั้นตันใจเป็นกิจ มีการเดือดดาลเป็นเครื่องปรากฏ

(๙) **การได้พบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจเป็นทุกข์** เพราะมีการประสบกับอารมณ์ที่ไม่ต้องการเป็นลักษณะ มีการทำให้ขุ่นใจเป็นกิจ มีการทำให้ไม่เป็นสุขเป็นเครื่องปรากฏ

(๑๐) **การสูญเสียสิ่งที่รักเป็นทุกข์** เพราะมีการพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นลักษณะ มีการยังความโศกให้เกิดขึ้นเป็นกิจ มีการสูญเสียจากวัตถุอันเป็นที่รักเป็นเครื่องปรากฏ

(๑๑) **ความไม่สมปรารถนาเป็นทุกข์** เพราะมีการอยากได้วัตถุที่ไม่ควรได้เป็นลักษณะ มีการพยายามแสวงหาวัตถุนั้นเป็นกิจ มีการไม่สมประสงค์เป็นเครื่องปรากฏ

(๑๒) **อุปาทาน ขันธ ๕ เป็นทุกข์** เพราะอุปาทานขันธ ๕ เป็นเหตุให้ทุกข์ทั้ง ๑๑ ประการ นั้น อาศัยเกิด ถ้าไม่มีขันธ ๕ ทุกข์ไม่เกิด เมื่ออุปาทานขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นี้เป็นทุกข์ ดังนั้นผู้ที่ยินดีในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ชื่อว่ายินดีในทุกข์ ดังคำที่ว่า ผู้ใดชอบทุกข์ ผู้นั้นไม่พ้นทุกข์ ผู้ใดไม่ชอบทุกข์ ผู้นั้นจึงจะพ้นทุกข์

^๙ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐/๑๖๓.

^{๑๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐ - ๒๐๒/๑๖๓ - ๑๖๖.

ทุกขสัง ซึ่งโดยย่อได้แก่รูปนามนั้น เป็นปริณิณญาณกิจ คือเป็นกิจที่ควรกำหนดรู้^{๑๑} ไม่ใช่ธรรมที่อยู่ในประเภทที่ควรละ หรือควรจะเจริญให้เกิดขึ้น หรือทำให้มากขึ้น ในทุกขสัง คือในสภาวะธรรม ๑๖๐ ที่ว่าเป็นทุกข เพราะมีสภาพใจความเป็นไป ๔ ประการคือ

- ๑) เป็นสภาพที่บีบคั้นหรือขมเหง
- ๒) เป็นสภาพที่ต้องปรุงแต่งเนื่องๆ คือต้องบำรุงบริหารสังขารอยู่เนื่องๆ
- ๓) เป็นสภาพที่ทำให้เดือดร้อน เช่น ร่างกายไม่แข็งแรงก็เดือดร้อน
- ๔) เป็นสภาพที่ไม่คงที่ กลับกลอกและฉิบหายด้วยความเย็นและร้อน^{๑๒}

คำว่า สังขิตเตน ปัญญาทานักขันธา ทุกขา คือเมื่อสรุปแล้ว ใจความในทุกขทั้งปวงก็เพราะอุปทานในขันธทั้ง ๕ นั้นเอง จึงเป็นทุกข^{๑๓} ทุกขทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วใน ๑๑ กองนี้ได้แก่อะไรก็ได้แก่ จิต เจตสิก รูป หรือขันธ ๕ ก็ได้แก่ จิต เจตสิก รูป อันเป็นตัวทุกข ซึ่งมีชาติ คือการปฏิสนธิเป็นต้น จึงเป็นอันว่า ทุกขทั้งหลายเหล่านี้ มีขึ้นได้เพราะขันธ ๕ หรือรูปนาม นั้นเอง

ความสำคัญอีกประการหนึ่งที่ท่านพุทธทาสได้กล่าวถึง ก็คือเวียนเกิดเวียนตายของสัตว์โลก ที่ต้องวนเวียนไปตามแรงกรรมของตนเอง เพื่อให้ทราบถึงความลำบากในการเกิดมาเป็นมนุษย์ เพื่อหาทางปฏิบัติให้พ้นไปจากสังสารวัฏ และวิธีการสำคัญก็คือรู้แจ้งเห็นจริงตามหลักอริยสัจ ๔ ดังความที่ท่านยกมาจากพุทธพจน์ที่ทรงอุปมาไว้ว่า สัตว์ที่ได้เกิดกลับมาสู่หมู่มนุษย์นั้นมีน้อยเปรียบเสมือนความแตกต่างระหว่างฝุ่นนิตหนึ่งเท่าที่พระพุทธรองค์ทรงซ้อนขึ้นด้วยปลายพระนขา (เล็บ) นี้กับมหาปฐพี แล้วตรัสถึงอริยสัจ ๔ ว่า สัตว์ทั้งหลายที่กลับมาเกิดในหมู่มนุษย์มีเพียงเล็กน้อย ส่วนสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์มีจำนวนมากกว่า เพราะไม่ได้เห็นอริยสัจ ๔ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงควรทำความเพียรเพื่อทำความรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔^{๑๔}

สรุปว่า ทุกขอริยสัจ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นทุกข เป็นความรู้จริงของพระอริยเจ้าทั้งหลายที่ถูกบีบคั้น ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ มีความเสื่อมไป มีความเร่าร้อนอยู่เสมอจากโมหะเป็นเหตุ มีความปรวนแปรเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่คงสภาพเดิม บังคับบัญชาไม่ได้ และถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เมื่อหมดเหตุปัจจัยปรุงแต่งก็จะดับลง องค์ธรรม ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้น โลกะ) รูป ๒๘

๗.๒.๓ สมุทัยที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

สมุทัย เป็นเหตุเกิดแห่งทุกขหรือสาเหตุของปัญหา ได้แก่ โลกเจตสิก ซึ่งเป็นตัวสภาวะธรรมของ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา ตัณหาเหล่านี้ เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกขได้จริง มีการทำให้เกิดขึ้นในภพใหม่ เป็นต้น จึงเรียกตัณหาเหล่านี้ว่า สมุทัยอริยสัจ

พระสุตตันตปิฎก สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรุทธกถา ปราภุขข้อความเกี่ยวกับทุกขสมุทัยอริยสัจว่า “อริยสัจ คือ ทุกขสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข) ตัณหา (ความทะยานอยาก) มีความ

^{๑๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๖/๒๔.

^{๑๒} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๕๑/๔๘๔.

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๓๑/๖๔๐.

เกิดขึ้นอีกเป็นปกติ ประกอบด้วยความกำหนด ด้วยอำนาจแห่งความเพลิตเพลิน มักเพลินยิ่งใน อารมณฺ์นั้นๆ นี้ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา”^{๑๕}

พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ สัจจวิภังค์ ปราภุขุข้อความเกี่ยวกับทุกขสมุทยอริยสัจว่า ทุกขสมุทยอริยสัจ ได้แก่ ตัณหานี้เป็นเหตุเกิดในภพใหม่ สหระคตด้วยความกำหนดยินดี เป็นเหตุเพลิตเพลินในอารมณฺ์นั้นๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา^{๑๖}

ทุกขสมุทยอริยสัจ แปลว่า ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ เป็นความจริงของ พระอริยเจ้าทั้งหลาย^{๑๗} ต้นเหตุให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหา องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิกดวงเดียวเท่านั้น

คัมภีร์ปรมัตถทีปนี ปราภุขุข้อความเกี่ยวกับทุกขสมุทยอริยสัจว่า ตัณหา เพราะเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ มีอรรถ ๔ ประการ^{๑๘} คือ

๑) อายุหนตฺโถ	มีอรรถว่า กระทำให้ทุกข์บังเกิดขึ้น
๒) นิทานตฺโถ	มีอรรถว่า เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์
๓) สงฺโยคตฺโถ	มีอรรถว่า ประกอบไว้ซึ่งทุกข์มิให้พ้นไป
๔) ปลิโพธตฺโถ	มีอรรถว่า ให้กังวลอยู่แต่ในกองทุกข์

โลกเจตสิกหรือตัณหา เป็นความอยากได้ เป็นความปรารถนา ซึ่งมักจะไม่รู้จักอ้อมไม่รู้จักพอ เมื่อมีความอยากได้ มีความปรารถนาเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องเป็นทุกข์ในการแสวงหาเพื่อให้ได้มาตามความปรารถนานั้นๆ ถ้าหาไม่ได้ ก็มีความไม่สมหวังดังที่ปรารถนา ครั้นได้มาแล้วเป็นทุกข์ในการระวังรักษา เมื่อรักษาไม่ดี แดกหักสูญหายไป ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก รวมความว่า ได้ก็ทุกข์ ไม่ได้ก็ทุกข์ ต่อเมื่อใดตัดต้นตอต้นเหตุ คือ ความปรารถนาลงเสียได้ ทุกข์ก็จะไม่มีเลย

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) รัชกาลที่ ๑ อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า ได้กล่าวข้อความเกี่ยวกับทุกขสมุทยอริยสัจว่า ความจริงเหตุแห่งทุกข์ หมายถึง ตัณหาที่เป็นอนุสัยกิเลสอันเนื่องในกระเสจจิต ตรัสไว้โดยปริยาย (โดยอ้อม)^{๑๙} เมื่อผู้ใดเห็น ทุกขสมุทัย ผู้นั้นชื่อว่ายอมเห็น แม้ทุกข์ ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาด้วย^{๒๐}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวข้อความเกี่ยวกับทุกขสมุทยอริยสัจว่า เป็นความผูกพันที่ก่อให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความยินดีพอใจ เพลิตเพลินในภพ และในอารมณฺ์ เป็นความผูกพันในกามคุณอารมณฺ์ ความผูกพันที่มีความเห็นผิดว่าภพเที่ยง และความผูกพันที่มีความเห็นผิดว่าภพขาดสูญ^{๒๑}

^{๑๕} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๒๙๖.

^{๑๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๗.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๖๖

^{๑๘} ภูพิงคราชนิเวศน์, สารัตถสมุจจัย อรรถกถาภาณวาร เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โรงพิมพ์กรุงเทพ จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๕๓-๖๑.

^{๑๙} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, หน้า ๗๓.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

^{๒๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิกวโร, (นครปฐม: ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘๗.

ส่วนในทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้ว่า ตัณหา^{๒๒} โดยสรุพบมี ๓ คือ

๑) กามตัณหา ได้แก่ ความยินดี ชอบใจ พอใจ และความปรารถนาในอารมณ์ ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส การสัมผัสถูกต้อง และความนึกคิด ความปรารถนา เช่นนี้ ได้แก่ โลกเจตสิกที่ประกอบกับจิตทั้ง ๘ ดวง

๒) ภวตัณหา ได้แก่ ความพอใจติดใจในกามภพ คือ การได้เกิดเป็นมนุษย์ และเทวดา ๑. พึงพอใจในรูปภพ คือ การได้เกิดเป็นรูปพรหม ๑ พึงพอใจในอรูปภพ คือ การได้เกิดเป็นอรูปพรหม ๑ พึงพอใจในฉานสมบัติ คือ การได้รูปฉาน อรูป ฉาน ๑ และความพึงพอใจในกามคุณอารมณ์ที่ประกอบด้วยสัสสตทิวฏฐิ โดยยึดถือว่าไม่สูญหายไปไหน เป็นอย่างใดก็เป็นอยู่อย่างนั้น ๑ ความปรารถนาเช่นนี้ ได้แก่ โลกที่สหระคตด้วยสัสสตทิวฏฐิ ๔ ดวง

๓) วิภวตัณหา ได้แก่ ความติดใจชอบใจในอุจเฉททิวฏฐิ คือ ติดใจว่าสัตว์ทั้งหลายตายไปแล้วก็สูญ กรรม และผลของกรรมก็สูญตามไปด้วยเหมือนกัน เช่นนี้ ได้แก่ โลกที่สหระคตด้วยอุจเฉททิวฏฐิ ๔ ดวง

ตัณหา คือ โลภะ อันเป็นตัวสมุทัยนี้ เป็นธรรมที่ควรละ ควรประหารโดยแท้ การละการประหารได้ชั่วคราวนั้น เรียกว่า ตทังคปหาน เป็นการพ้นชั่วคราวเท่านั้น การพ้นชั่วคราวเช่นนี้ เรียกว่า ตทังควิมุตติ

การประหารการพ้นชั่วคราวนี้ เพียงแต่รักษาศีล ก็ละได้ ก็พ้นได้ การละการประหารได้ด้วยการข่มไว้ อันเป็นการละการประหารด้วยอำนาจ สมาธิ คือ ฉานนั้น เป็นการข่มไว้ได้นานจนฉานเสื่อม การประหารชนิดนี้ เรียกว่า วิชัมภนปหาน การพ้นชนิดนี้เรียกว่า วิชัมภนวิมุตติ

การละการประหารด้วยปัญญา คือ มรรคญาณ เป็นการประหารได้อย่าง เต็ดขาดแน่นอน กิเลสที่ถูกประหารแล้ว ละเว้นเช่นนี้เป็นไม่มีวันที่จะเกิดขึ้นมาอีกได้เลย การประหารเช่นนี้เรียกว่า สมุจเฉทปหาน การพ้นเช่นนี้เรียกว่า สมุจเฉทวิมุตติ

ตารางแสดงการประหาร การพ้นนั้น จัดได้ ๕ ประการ เรียกว่า ปหาน ๕ และวิมุตติ ๕

ปหาน ๕ ^{๒๓}	วิมุตติ ๕ ^{๒๔}	ได้แก่
ตทังคปหาน(ศีล)	ตทังควิมุตติ	พ้นชั่วคราว
วิชัมภนปหาน (สมาธิ)	วิชัมภนวิมุตติ	พ้นด้วยการข่มไว้
สมุจเฉทปหาน (มรรค)	สมุจเฉทวิมุตติ	พ้นเด็ดขาด
ปฏิบัติสัทธิปหาน (ผล)	ปฏิบัติสัทธิวิมุตติ	พ้นสนิท
นิสสรณปหาน (นิพพาน)	นิสสรณวิมุตติ	พ้นเลย

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๓/๑๖๗ - ๑๖๙.

^{๒๓} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๔.

^{๒๔} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๒/-/๔๘, ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๙๓.

สรุปว่า ทุกขสมุททยอริยสัง หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทุกข์ เหตุปัจจัย คือ ตัณหาที่เป็นอนุสัยกิเลสที่นอนเนื่องในจิต เป็นเหตุให้เกิดภพใหม่ ด้วยความยินดี เพลิดเพลินในอารมณ์ มีกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา โดยยึดถือตัวตนเป็นที่ตั้ง จึงทำให้ชีวิต ถูกบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ไม่อิสระ เป็นเหตุให้ทุกข์ปรากฏขึ้น และกักขังมิให้พ้นไปจากทุกข์

๗.๒.๔ นิโรธที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

นิโรธ^{๒๕} เป็นความดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ความสำรอก ความดับโดยไม่เหลือของตัณหา ความปล่อยวาง ความสละคืน การที่ตัณหาดับไปไม่เหลือ ด้วยการคลายออก สละเสียได้ สลัดออกไปได้ ไม่พัวพัน คือ ภาวะแห่งนิพพาน ที่ไม่มีความทุกข์

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขนิโรธอริยสัง ว่า ทุกขนิโรธอริยสัง ความจริงอันประเสริฐ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ความปล่อยวาง ความไม่ติดข้อง ความหลุดพ้น สงบ ปลอดภัยเป็นอิสระ คือ พระนิพพาน นิโรธสัง คือ ความดับของ ทุกขสังที่เป็นรูป-นาม เมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุมรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ ดังพระพุทธพจน์ว่า กตมถจ ภิกขเว ทุกขนิโรธ อริยสังจ. โย ตสสาเยว ตณฺหาเย อเสสวिरาคนิโรธ จาโค ปฏินิสสคฺโค มุตติ อนาลโย. ภิกขุทั้งหลาย อริยสัง คือ ทุกขนิโรธ ได้แก่ ความดับสนิทตัณหาทั้งหมด ความสละ ตัณหา ความปล่อยตัณหา ความวางตัณหา และความไม่พัวพันในตัณหา^{๒๖}

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก สัจจวิภังคินิเทศ สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา ได้กล่าวข้อความเกี่ยวกับทุกขนิโรธอริยสังว่า สังจะทีสาม เพราะศัพท์ว่า นิ ย่อมแสดงความไม่มี และศัพท์ว่า โรธ ย่อมแสดงถึงผู้ท่องเที่ยว ๒ เพราะฉะนั้น ในสังจะทีสาม (นิโรธ) นี้ จึง ได้แก่ ความไม่มีความท่องเที่ยวไปแห่งทุกข์กล่าวคือ การท่องเที่ยวไปในสังสาร เพราะว่างจากคติทั้งปวง อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระโยคาวจร บรรลุสังจะทีสามนั้นแล้ว ความไม่มีการท่องเที่ยวไปแห่งทุกข์กล่าวคือ การท่องเที่ยวไปใน พระพุทธเจ้าตรัสว่า โรธ (ทุกขนิโรธ) เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อการท่องเที่ยวไปนั้น อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า ทุกขนิโรธ เพราะเป็นปัจจัยแก่ความไม่เกิด คือ ความดับสนิทแห่งทุกข์^{๒๗}

ในนิโรธสังจนิเทศ ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขนิโรธอริยสังว่า ทุกขนิโรธอริยสัง คือ ความสำรอก และความดับกิเลสตัณหาโดยไม่เหลือด้วยวิราคะ ความปล่อยวาง ความสละคืน ความพ้น ความไม่ติดอยู่ ภิกขุทั้งหลาย นี้เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัง^{๒๘}

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้กล่าวข้อความเกี่ยวกับนิโรธสังว่า เป็นความจริง คือ ความดับทุกข์ หมายถึง ความดับทุกข์สัง และสมุททยสังเหล่านั้นในขณะบรรลุ พระนิพพาน ตรัสไว้ด้วยพระดำรัสว่า สหุทฺธมา น ปริหายติ (ไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม คือ โลกุตตรธรรม ๙ อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑)^{๒๙}

^{๒๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๔/๑๖๙ - ๑๗๑.

^{๒๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒.

^{๒๗} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๑/-/๒๙๕.

^{๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๑/๓๓๒-๓๓๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๔/๑๖๙-๑๗๑.

^{๒๙} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่ง พระอริยเจ้า, หน้า ๗๓.

ทุกขนิโรธอริยสัง แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรม ได้แก่ นิพพาน^{๓๐} นิโรธ คือ สลัดออก อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นอมตะ

นิโรธสัง คือ ความดับของทุกขสังที่เป็นรูป-นาม ทั้งหมด เมื่อนักปฏิบัติบรรลุมรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์แล้วย่อมหยั่งเห็นว่ารูป-นาม ทั้งหมดเป็นทุกข์ และปราศจากตัณหาที่เพิลิตเพลินยินดีในรูป-นาม ด้วยเหตุนี้ อุปาทานชั้น ๕ ที่ควรที่จะเกิดขึ้นย่อมดับไปไม่เกิดขึ้นอีก จัดเป็นความดับที่ไม่มีชั้นเหลืออยู่ซึ่ง เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพานหรือ อนุปาตนิโรธ คือ ความดับไม่เกิดอีก ดังนั้น พระนิพพานอันเป็นอารมณ์ของมรรคญาณจึงชื่อว่า นิโรธสัง^{๓๑}

นิโรธสัง หมายถึง นิพพาน เพราะนิพพานเป็นที่ดับสิ้นแห่งตัณหา ตัณหาเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อดับตัณหาอันเป็นต้นเหตุลงได้แล้ว ผล คือ ทุกข์อันเป็นปลายเหตุก็ไม่ได้มีอยู่เอง เพราะผลย่อมมาจากเหตุ เมื่อเหตุดับผลก็ดับ เมื่อสิ้นทุกข์ ก็ถึงซึ่งความสุข

ลักษณะที่จุดกะแห่งนิพพานแสดงไว้ว่า

สนธิ ลักษณะ	มีความสงบจากเพลิงทุกข์ เป็นลักษณะ
อจจุต รสา	มีความไม่แตกดับ เป็นกิจ
อนิมิตต ปจจุปฏฐานะ	ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย เป็นอาการปรากฏ
(วา) นิสสรณ ปจจุปฏฐานะ	(หรือ) มีความออกไปจากภพ เป็นผล
ปฏฐานะ น ลพภติ	ไม่มีเหตุใกล้ให้เกิด (เพราะนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากเหตุจากปัจจัยทั้งปวงมาปรุงแต่ง) ^{๓๒}

นิโรธนั้นคือ

- ๑) ถ้ากล่าวโดยอย่างเดียว ก็ได้แก่สังขตธาตุคือธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุง
- ๒) ถ้าจะกล่าวโดยที่มี ๒ นัย^{๓๓} ก็ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน คือดับกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว แต่ยังทรงชีพอยู่ กับอนุปาติเสสนิพพาน คือดับกิเลสได้หมดสิ้นและสิ้นชีพด้วย
- ๓) ถ้ากล่าวโดยที่มี ๓ นัย^{๓๔} ก็ได้แก่นิมิตตนิพพาน อปฺปนิหิตนิพพาน และสุญญตนิพพาน
- ๔) ถ้ากล่าวโดยที่มี ๔ นัย^{๓๕} ก็ได้แก่ เพราะบรรลุด้วยมรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค
- ๕) ถ้ากล่าวโดยที่มี ๕ นัย^{๓๖} ก็ได้แก่ เพราะดับความยินดีจากกามคุณ ๕
- ๖) ถ้ากล่าวโดยที่มี ๖ นัย^{๓๗} ก็ได้แก่ ความดับแห่งประเภทของตัณหาทั้ง ๖ มีรูปตัณหา เป็นต้น

^{๓๐} ฎึงคธาขนิเวศน, สารัตถสมุจจย อตถกถาภาณวาร เล่ม ๔, หน้า ๕๓-๖๑.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๗-๒๘๘.

^{๓๒} ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จุดกะแห่งปรมัตถธรรม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คัลเลอร์ส โพร จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓๘.

^{๓๓} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๔/๓๙๒.

^{๓๔} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๗/๒๖๔.

^{๓๕} ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๘๗/๑๐๓.

^{๓๖} อง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๑๑๐.

สรุปว่า ทุกขนิโรธอริยสังข์ คือ ความดับสนิทแห่งกองทุกข์ เป็นความดับสิ้นแห่งกิเลสและตัณหา อันเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ การดับไม่เหลือนี้ เมื่อเหตุดับผลก็ดับ เมื่อสิ้นทุกข์ เมื่อดับตัณหาอันเป็นต้นเหตุได้ การปล่อยวาง การสละคืน การพ้น การยึดไม่ติด การไม่ท่องเที่ยวไปแห่งทุกข์ อันเป็นปัจจัยแก่การไม่เกิด การที่ตัดขาดไปไม่เหลือ คือ สภาวะแห่งพระนิพพาน อันเป็นอยู่ด้วยปัญญา ซึ่งบริสุทธิ์ อิสระ สงบ ปลอดภัย ผ่องใส เบิกบาน สว่างจากกิเลส และทุกข์ ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่มีรูป-นาม ชั้นที่ ๕ นั้นเอง

๗.๒.๕ มรรคที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

มรรคสังข์^{๓๘} เป็นมัชฌิมาปฏิปทาที่เป็นทางสายกลาง อันเป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความตรัสรู้อริยสังข์ ๔ เป็นธรรมที่ดับกิเลส และดับทุกข์ได้ ด้วยมรรคเป็นทางอันประเสริฐมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ว่า “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ (อริยสังข์ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับ) คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ”^{๓๙}

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้กล่าวข้อความเกี่ยวกับทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์ว่า “มรรคสังข์ ความจริง คือ ทางดับทุกข์ หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งผู้มีธรรมเป็นที่ยินดี ยินดีในธรรม หมั่นพิจารณาธรรม มีสติกำหนดถึงธรรม ประพฤติอยู่ ตรัสไว้โดยปริยาย (โดยอ้อม)”^{๔๐}

มรรคอริยสังข์ ได้แก่ อัญฐานิกมรรค คือ มรรคมีองค์ ๘

๑) สัมมาทิฏฐิ^{๔๑} หมายถึง มีปัญญาเห็นแจ้งอริยสังข์ ๔ เห็นไตรลักษณ์ เห็นปฏิจกสมุบาท ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิถฉาทิฏฐิ คือ อวิชชา (โมหะ) ตามกำลังแห่งมรรคนั้น

๒) สัมมาสังกัปปะ^{๔๒} หมายถึง ความนึกคิดในทางสละปลอดจากกาม ความนึกคิดปลอดจากพยาบาท และ ความนึกคิดปลอดจากการเบียดเบียน ได้แก่ วิตกเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหาร กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ตามกำลังแห่งมรรค มีแต่การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์พระนิพพาน คือ มีวิตกในนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๖/๙๑.

^{๓๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑ - ๑๗๓.

^{๓๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๑ - ๔๒๒.

^{๔๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวิงสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, หน้า ๗๓.

^{๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๔๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

๓) สัมมาวาจา^{๔๓} หมายถึง พูดคำสัตย์ พูดไม่ส่อเสียด พูดคำอ่อนหวาน พูดสิ่งมีสาระ ได้แก่ สัมมาวาจาวิรตีเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิจฉาวาจา คือ วจีทุจริต ๔ ตามกำลังแห่งมรรค โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๔) สัมมากัมมันตะ^{๔๔} หมายถึง ไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤตินอกใจได้แก่ สัมมากัมมันตวิรตีเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหาร มิจฉากัมมันตะ คือ กายทุจริต ๓ ตามกำลังแห่งมรรค โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๕) สัมมาอาชีวะ^{๔๕} หมายถึง เว้นมิฉลาชีพ ประกอบสัมมาอาชีพ ได้แก่ สัมมาอาชีพวิรตีเจตสิกในมรรคจิต ๔ ประหาร มิฉลาอาชีวะ คือ มีความเป็นอยู่ที่ทุจริต ๗ ประการ โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๖) สัมมาวายามะ^{๔๖} หมายถึง เพียรระวังความชั่วไม่ให้เกิดขึ้น เพียรกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้น ได้แก่ วิรียเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิจฉาวายามะ คือ ความเพียรที่ผิดที่เป็นทุจริต มีแต่เพียรถึงพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๗) สัมมาสติ^{๔๗} หมายถึง พิจารณาเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต และในธรรม ได้แก่ สติเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิจฉาสติ คือ ความ ปราศจากสติสัมปชัญญะ คงมีแต่สติที่ระลึกอยู่แต่พระนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๘) สัมมาสมาธิ หมายถึง ฌาน ๔^{๔๘} ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ประหารมิจฉาสมาธิ คือ การขาดความตั้งใจมั่นโดยชอบ คงมีแต่ความตั้งใจมั่นแน่วแน่ในพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

สรุปว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์หรือ มรรคสังข์ คือ อุบายดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ ที่เป็นเครื่องนำไปสู่พระนิพพาน โดยมุ่งตรงต่อพระนิพพาน พระอริยะเจ้ามีพระพุทธเจ้า เป็นต้น ย่อมแห่งตลอดสังข์จะนี้ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นธรรมที่ทำให้แจ้งแห่งตลอดในธรรมที่เป็นเหตุเป็นข้อปฏิบัติ และปฏิบัติที่ทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้เข้าถึงความดับทุกข์ ออกจากทุกข์ และเข้าถึงพระนิพพานได้ด้วยความจริง ซึ่งองค์มรรค ๘ คือ สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

๗.๓ ความสำคัญของอริยสังข์ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

๗.๓.๑ ความสำคัญของอริยสังข์ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

อริยสังข์เป็นหัวข้อธรรมสำคัญอย่างยิ่งหัวข้อหนึ่งในหลักคำสอนสำคัญของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะเห็นได้จากหลักฐานต่อไปนี้

^{๔๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๔๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๖.

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

(๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปฏิญาณพระองค์ว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะ เพราะทรงรู้แจ้งใน อริยสัจ ความซอญนี้ปรากฏอยู่ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ที่ทรงแสดงเป็นครั้งแรกแก่ปัญจวัคคีย์นั้นเอง ว่า

“ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ นี้ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ยังไม่หมดจดดีแล้วเพียงใด ภิกษุทั้งหลาย เรายังยืนยันไม่ได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เพียงนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ นี้ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีแล้วเพียงใด ภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น เรายังยืนยันไม่ได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์เพียงนั้น”^{๔๙}

(๒) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสารีบุตรให้เป็นพระธรรมเสนาบดี คือ แม่ทัพธรรม ทรงให้เหตุผลว่า เพราะพระสารีบุตรสามารถแสดงธรรมจักรซึ่งมีอริยสัจ ๔ เป็นแกนกลางได้เสมอ พระองค์ไม่มีพระสาวกรูปใดจะทำให้เทียมถึง แสดงว่าทรงถือเอาอริยสัจ ๔ เป็นมาตรฐานวัดความสามารถของพระสาวกในเรื่องการแสดงธรรม

(๓) พระสารีบุตรได้แสดงไว้ว่า อริยสัจ ๔ เป็นที่รวมลงแห่งธรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย เหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์บกทุกชนิด เอรอยเท้าของสัตว์อื่นทุกชนิดมาใส่ในรอยเท้าช้าง ได้ฉับใด ธรรมที่เป็นกุศลทุกอย่างรวมลงในอริยสัจ ๔ ได้ฉับนั้น^{๕๐}

(๔) ถ้าจะกล่าวให้ใกล้เคียงกับชีวิตของคนเราทุกคน อริยสัจ ๔ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาชีวิตและการแก้ไขปัญหานั้น ความทุกข์เป็นปัญหาชีวิตที่เผชิญหน้าทุกคนอยู่ การแก้ไขปัญหาชีวิตจะต้องดำเนินไปตามหลักเหตุผลและสติปัญญา หรือดำเนินการให้ถูกต้องตามเหตุของปัญหานั้นๆ แล้วดับที่เหตุ ปัญหาจึงจะคลี่คลายหรือดับลง

๗.๓.๒ กิจในอริยสัจ ๔ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

กิจในอริยสัจ ๔^{๕๑} กิจ คือ หน้าที่ในอริยสัจ ๔ ข้อใดมีหน้าที่อย่างไร รวมเรียกว่า ไตรปริวัฏ ทวาทสการ แปลว่า ๓ รอบ ๑๒ อาการ หมายถึง ญาณ ๓ ในอริยสัจ ๔ ผู้รู้ อริยสัจ ๔ ที่เรียกว่ารู้จริง รู้แล้วพ้นทุกข์ได้ ต้องรู้ประกอบด้วยญาณ ๓ อาการ ๑๒ นี้ ที่คนสามัญรู้นั้นเป็นความจำไม่ใช่ความรู้ที่แท้จริง ยังปฏิบัติตามที่รู้ไม่ได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณา ตรัสเทศนาโพธิปักขิยธรรม ปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ ๔ ธรรมทั้ง ๓ นี้มีอรรถเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ประดุจดั่งดุมเกวียน กำเกวียน และกงเกวียน จึงได้ชื่อว่า พระธรรมจักร

ตารางแผนญาณ ๓หรือรอบ ๓ อาการ ๑๒ ในอริยสัจ ๔

^{๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๕๑} ที.สี.อ. (บาลี) ๒๔๘/๒๐๓.

	สัจญาณ	กิจญาณ	กตญาณ
ทุกข์	ยอมรับว่าความทุกข์แห่งชีวิตมีอยู่จริง ชีวิตคลุกเคล้าไปด้วยความทุกข์จริง	รู้ว่าความทุกข์เป็นสิ่งที่กำหนด ความรู้ คือ ควรทำความเข้าใจ (ปริยญเยยธรรม)	รู้ว่าได้กำหนดรู้แล้ว หรือทำความเข้าใจ แล้ว
สมุทัย	ยอมรับว่าสมุทัยคือตัณหา เป็นเหตุให้ เกิดทุกข์จริง	รู้ว่าสมุทัยคือตัณหา เป็นสิ่งควรละ (ปหัตถ์พหธรรม)	รู้ว่าละได้แล้ว
นิโรธ	ยอมรับว่านิโรธคือความทุกข์มีอยู่จริง ความทุกข์สามารถดับได้จริง โดยผ่าน ทางการดับตัณหา	รู้ว่านิโรธควรทำให้แจ้งขึ้นในใจ (สัจฉิกัตถ์พหธรรม)	รู้ว่าได้ทำให้แจ้ง แล้ว
มรรค	ยอมรับว่ามรรคมีองค์ ๘ เป็นทาง นำไปสู่ความดับทุกข์จริง	รู้ว่ามรรคเป็นสิ่งที่ควรอบรม บำเพ็ญให้เกิดมี (ภาเวตถ์พหธรรม)	รู้ว่าได้เจริญอบรม ให้เต็มที่แล้ว

พระธรรมจักรแบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

(๑) ปฏิเวธญาณธรรมจักร ได้แก่ พระญาณอันตรัสรู้หรือริยสัง ๔ มีปริวัฏฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒ ประหารเข้าศึก คือ กิเลสเสียได้ เป็นสมุจเฉทปหาน ขาดจากสันดานแห่งพระองค์แล้ว และนำมาซึ่ง อริยผล

(๒) เทศนาญาณธรรมจักร ได้แก่ พระญาณอันอบรมด้วยพระมหากุณาธิคุณ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาอริยสัง มีปริวัฏฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒ ยังสวาททั้งหลาย มีพระอัญญาโกณฑัญญะเป็นประธานให้ได้สำเร็จอริยมรรคอริยผล ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน ญาณธรรมจักรซึ่ง พระพุทธองค์ตรัสเทศนาอริยสัง มีปริวัฏฏ์ ๓ ประการนั้นได้แก่

๑) สัจญาณ คือ พระปรีชาญาณอันตรัสรู้ซึ่งอริยสังด้วยพระองค์เอง จะมีบุคคลผู้หนึ่ง ผู้ใดเป็นครูอาจารย์ของพระองค์นั้นหาไม่ได้

๒) กิจญาณ คือ พระปรีชาญาณอันแทงตลอดในกิจแห่งอริยสัง ๔ ตรัสรู้แจ้งว่าทุกข์สังนี้ สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงกำหนดรู้ สมุทัยสังนี้สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงละเสีย นิโรธสังคือพระนิพพานนั้น สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงกระทำให้แจ้งในขันธสันดาน มรรคสังอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงซึ่งการดับทุกข์นั้น สมควรที่พระอริยบุคคลจะพึงเจริญไว้ในสันดาน

๓) กตญาณ^{๕๒} คือ พระปรีชาญาณอันรู้แจ้งกิจแห่งอริยสัง ๔ อันกระทำเสร็จแล้ว และรู้ว่าตนได้กำหนดรู้ทุกข์สังเป็นอารมณ์อยู่แล้ว รู้ว่าสมุทัยสังคือตัณหา นั้น ได้ละขาดจากสันดานแล้ว รู้ว่านิโรธสังคือพระนิพพานนั้นตนได้กระทำประจักษ์แจ้งในสันดานแล้ว รู้ว่ามรรคสังอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์นั้น ตนได้เจริญบริบูรณ์แล้ว

อริยสัง ๔ เป็นแก่นสำคัญของพระพุทธศาสนา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า จักรคือธรรมที่พระองค์หมุนไปแล้วนี้ใครๆ จะหมุนกลับไม่ได้ ใครหมุนกลับก็เป็น การหมุนไปสู่ทางที่ผิด พระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ จึงเป็นความจริงสากลอันมีรากฐานอยู่ที่เหตุผล และเป็นความจริงอัน

^{๕๒} ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๘๑/๓๘๐.

จำเป็นที่สุดเหตุผลสำคัญในการแทงตลอดอริยสัจ ๔ คือ การละตัณหาได้ การที่จะละตัณหาได้ต้องอาศัยการเดินตามมรรคมืองค์ ๘ เมื่อมรรคมืองค์ ๘ บริบูรณ์ เป็นมรรคสมังคี คือ การรวมตัวกันอย่างสมส่วน ทำหน้าที่ทำลายตัณหา อุปาทาน และอวิชชาให้พินาศ การเห็นแจ้งในนิพพานก็เกิดขึ้นความทุกข์ในสังสารวัฏก็สิ้นไปอริยสัจ ๔ เป็นความจริงที่ยั่งยืนอยู่กับชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่บรรพกาลมาจนบัดนี้ และจะยั่งยืนต่อไปในอนาคตไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อใดที่มนุษย์สามารถปฏิบัติจนเกิดภาวนามยปัญญาได้ เมื่อนั้นก็สามารถจะรู้เข้าใจ แทงตลอดในอริยสัจได้

๗.๔ อริยสัจ ๔ กับรูป-นามที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

อริยสัจ ๔ กับรูป-นามที่เป็นภูมิของวิปัสสนา คือ ความเป็นรูป-นามของอริยสัจ ๔ คือ อริยสัจ ๔ เป็นรูป-นาม ได้ ดังนี้

ทุกขอริยสัจ เป็นขั้นที่ ๕ จึงจัดเป็นได้ ทั้งรูป และนาม เพราะมีลักษณะแตกสลายเปลี่ยนแปลงเสื่อมสลายไป เมื่อถูกความร้อนหรือความเย็นมากกระทบจึงจัดเป็นรูป และมีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเสวยอารมณ์ ความรู้สึกสุข ทุกข์ อุเบกขา โสมนัส รู้อารมณ์ขณะปัจจุบัน ปรงแต่งตั้ง ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี และรู้อารมณ์กุศล และอกุศลจึงจัดเป็นนาม^{๕๓}

สมุทยอริยสัจ เป็นสังขารขั้น จัดเป็นนาม เพราะมีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเป็นธรรมชาติที่ปรงแต่งตั้ง ที่เกิดปรงแต่งตั้งจากเหตุปัจจัย ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี จึงจัดเป็นนาม

นิโรธอริยสัจ ได้แก่ พระนิพพาน ไม่ได้เป็นขั้น เป็นธัมมาตนะ ธัมมธาตุ จัดเป็นนาม มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ และเสวยอารมณ์ ความรู้สึก จึงจัดเป็นนาม

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ เป็นสังขารขั้น จัดเป็นนาม เพราะปฏิบัติไปสู่ธรรมที่ดับทุกข์ ให้สัตว์ได้ดับทุกข์โดยไม่มีเหลือ มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ เสวยอารมณ์ และความรู้สึก จึงจัดเป็นนาม

ตารางที่ ๗ ตารางแสดงการจัด อริยสัจ ๔ เป็นรูป-นาม

อริยสัจ ๔	รูป / นาม	
	รูป	นาม
ทุกขอริยสัจ	รูป	นาม
ทุกขสมุทัยอริยสัจ		นาม
ทุกขนิโรธอริยสัจ		นาม
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ		นาม

ในตอนท้ายของธัมมจักกัปปวัตตนพระสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้น แล้วในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยสดับมาก่อนว่า

๑) นี้ทุกขอริยสัจ ควรกำหนดรู้ เราได้กำหนดรู้แล้ว

^{๕๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๓/๕๘๘ - ๕๘๙.

- ๒) นี้ทุกข์สมุทฺถยอริยสังฺค ควรละเสีย เราละได้แล้ว
 ๓) นี้ทุกข์นิโรธอริยสังฺค ควรทำให้แจ้ง เราได้ทำให้แจ้งแล้ว
 ๔) นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังฺค ควรให้เจริญ เราได้ให้เจริญแล้ว^{๕๔}

ตราบใดที่ปัญญาอันรู้เห็นตามที่เป็นจริงในอริยสังฺค ๔ เหล่านี้ของเรา ซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดแก่เรา ตราบนั้นเรายังไม่ประกาศตนว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก ที่มีเวทดา มาร และพรหม ในเหล่าสัตว์มีสมณะ พราหมณ์ พร้อมด้วยเวทดาและมนุษย์^{๕๕}

๗.๕ อริยสังฺค ๔ กับไตรลักษณ์ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา

อริยสังฺค ๔ กับไตรลักษณ์ที่เป็นภูมิของวิปัสสนา คือ อริยสังฺค ๔ กับไตรลักษณ์^{๕๖} ได้แก่ การกำหนดรู้ อริยสังฺค ๔ ลงในความเป็นไตรลักษณ์ ดังนี้

(๑) การกำหนดรู้ทุกข์ของอริยสังฺคกับไตรลักษณ์ คือ สภาวธรรมที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ โดยการกำหนดรู้ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน คือ ความเข้าใจทุกข์อย่างถูกต้อง ดังนั้น ทุกขณะที่มีการกำหนดรู้เช่นนี้ จัดเป็นปริยญาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้

(๒) การกำหนดรู้ทุกข์สมุทฺถยอริยสังฺค เนื่องจากต้นเหตุที่พอใจในอารมณ์ไม่อาจเกิดขึ้นได้ จึงนับว่าเหตุให้เกิดทุกข์ถูกดับไปชั่วคราวในขณะนั้น จัดเป็นปหานปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการละ เห็นแจ้งไตรลักษณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน

(๓) การกำหนดรู้ทุกข์นิโรธอริยสังฺค เมื่อต้นเหตุถูกจัดไป อุปาทาน กรรม สังขาร วิญญาณ และนาม-รูปที่ประกอบกันเป็นกิเลสวัฏฏ์ กรรมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ ซึ่งมีต้นเหตุเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ โดยถูกขจัดไปเป็นตถาคพหาน บุคคลนั้นเรียกว่า เข้าถึงนิพพานได้ชั่วคราว ด้วยอำนาจวิปัสสนา จัดเป็นสังขิกิริยาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการรู้แจ้ง เห็นแจ้งไตรลักษณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน

(๔) การกำหนดรู้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังฺคนั้น ในขณะที่กำหนดรู้ทุกข์สังค อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่นำหน้าโดยสัมมาทิฐิจะถูกรวมให้เจริญขึ้นในจิตของตน จัดเป็นภาวนาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการอบรม เป็นการทำความระคให้เจริญ เห็นแจ้งไตรลักษณ์ว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน

สรุปว่า การกำหนดรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ ทำให้เข้าใจทุกข์สังคตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นเหตุให้ละสมุทฺถยได้ชั่วคราว ทำให้เกิดความรู้แจ้ง และพัฒนาวิปัสสนาญาณให้เจริญ ด้วยเหตุนี้ ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวธรรมทางทวาร ๖ จึงเป็นการกระทำกิจเกี่ยวกับอริยสังคทั้ง ๔ ไปด้วยไปพร้อมกัน คือ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทฺถย ทำนิโรธให้แจ้ง และเจริญมรรค ด้วยการปฏิบัติธรรมเช่นนี้ วิปัสสนามรรคย่อมรู้แจ้งแทงตลอดอริยสังค ๔ และเมื่อวิปัสสนามรรคเจริญเต็มที่ โลกุตตรมรรคที่เห็นแจ้งพระนิพพานย่อมเกิดขึ้น ในขณะที่บรรลุมรรคนั้น โลกุตตรมรรคที่นำโดยสัมมาทิฐิได้ถูกพัฒนาจนสมบูรณ์เกิดขึ้น ๑ ขณะจิตทำหน้าที่กำจัดต้นเหตุ กำหนดรู้ทุกข์สังคตามความเป็นจริง รู้แจ้ง

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕/๒๒-๒๓.

^{๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๖.

^{๕๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๙๔-๓๙๖.

ความดีรูป-นาม และทำมรรคให้เจริญ จึงกล่าวได้ว่า โลกุตตรมรรคได้แห่งตลอดอริยสัจ ๔ ไปพร้อมกัน

๗.๖ สรุปรายบท

พระพุทธองค์จึงทรงแสดงทุกขสังขไว้เป็นอันดับแรกในอริยสัจ ๔ ทั้งนี้ก็เพราะทุกขเป็นของหายาบ รุ้ง่ายกว่าสมุทัย และแท้จริงแล้วก็มีแต่ทุกขเท่านั้นที่เคลื่อนกล่น จึงสมควรให้สัตว์ทั้งหลายกำหนดรู้ความจริงของโลกว่าเป็นทุกข นี่เป็นอันดับที่ ๑

เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นแล้วว่ามิแต่ทุกข จึงสวหาเหตุว่าอะไรทำให้เกิดทุกข ก็จะได้ความจริงว่า เพราะตัณหาอันเป็นตัวสมุทัยโดยเหตุนี้จึงทรงแสดงสมุทัยเป็นอันดับที่ ๒ เพราะสมุทัยเป็นธรรมที่สุขุมยากที่สัตว์จะรู้ได้ในเมื่อไม่รู้จักตัวทุกขเสียก่อน

เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นโทษของสมุทัยคือตัณหาแล้ว ก็เกิดความเบื่อหน่ายในทุกข เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายแล้ว ก็คลายความกำหนัดยินดีในทุกข เมื่อตัณหา คือความกำหนัดยินดีคลายออกและสิ้นสุดลงในที่ใด ก็ปรากฏพระนิพพานในที่นั้นโดยเหตุนี้ จึงทรงแสดงนิโรธเป็นอันดับที่ ๓

เมื่อเกิดปัญหาที่ยังลงเห็นธรรมที่ดับทุกขคือนิโรธแล้ว จึงกลับมาดูเหตุคือข้อปฏิบัติที่ทำให้ดำเนินมาถึงธรรมที่ดับทุกข โดยเหตุนี้ จึงแสดงมรรคสังขเป็นอันดับที่ ๔

ดังเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว อริยสัจธรรมจึงต้องมี ๔ จะลดอันใดอันหนึ่งย่อมนำไม่ได้ และเมื่อปัญญาเข้าถึงสัจจะอันใดอันหนึ่ง ก็เป็นอันว่าเข้าถึงธรรมทั้ง ๔ สัจจะ ดังที่ท่านอุปมาความเนื่องกันของสัจธรรมทั้ง ๔ ไว้ว่า

- ๑) ทุกขสังขเปรียบได้กับสิ่งที่เป็นภาระอันหนัก
- ๒) สมุทัยสังขเปรียบดังผู้แบกภาระอันหนักนั้น
- ๓) นิโรธสังขเปรียบเหมือนผู้ทิ้งภาระอันหนักนั้นเสีย
- ๔) มรรคสังขเปรียบเหมือนอุบายที่จะทิ้งภาระอันหนักนั้น

โดยเหตุนี้ ญาณที่รู้ในเหตุผลของอริยสัจธรรม จึงต้องมีความสัมพันธ์ติดต่อกันไปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว อนึ่ง ท่านแสดงปัญหาที่ยังรู้ในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ไว้ว่า

- ๑) ญาณที่รู้ทุกข ย่อมละวิปัสสนาธรรมทั้งสิ้น เช่นเห็นว่าเที่ยงเป็นต้น
- ๒) ญาณที่รู้สมุทัย ย่อมละความเข้าใจผิดในเหตุของสภาวะธรรม เช่นเคยเข้าใจว่ามี พระเป็นเจ้าหรือพระอินทร์ พระพรหม เป็นผู้สร้างหรือเป็นผู้บันดาลให้เกิดขึ้น
- ๓) ญาณที่รู้นิโรธ ย่อมละความเข้าใจผิดในสิ่งที่ไม่ใช่निพพาน ว่าเป็นนิพพาน
- ๔) ญาณที่รู้มรรค ย่อมละความยึดถือในข้อปฏิบัติที่ผิด ซึ่งมีช่องทางที่เป็นไปเพื่อพระนิพพาน ว่าเป็นทางปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อถึงความพ้นทุกข

หากสรุปจุดประสงค์ในกิจของญาณทั้ง ๔ นี้แล้ว ก็มีอย่างเดียว คือ เพื่อละตัณหา ซึ่งเป็นตัวสมุทัยเท่านั้น เพราะเมื่อตัณหาดับ ก็ชื่อว่าโลกดับหรือทุกขดับได้

๗.๗ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกอริยสัจ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามีเท่าไร อะไรบ้าง
๒. จงอธิบายความหมายของอริยสัจ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามาโดยสังเขป
๓. จงอธิบายอริยสัจ ๔ กับกับรูป-นาม ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามาโดยสังเขป
๔. จงอธิบายอริยสัจ ๔ กับไตรลักษณ์ ที่เป็นภูมิของวิปัสสนาภาวนามาโดยสังเขป

๗.๘ เอกสารอ้างอิง

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

_____. ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะชาติตระกูลแห่งปรมัตถธรรม. กรุงเทพมหานคร: บริษัท คัลเลอร์ส โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗.

ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พันตรี. พระนันทกุมาร มคร-ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธ์, ๒๕๔๔.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). วิปัสสนานัย เล่ม ๑. แปลโดย พระคันธสาราภิวังค์. นครปฐม: ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๔๘.

ภูพิงคราชนิเวศน์. สารัตถสมุจจัย อรรถกถาภาณวาร เล่ม ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ กรุงเทพ จำกัด, ๒๕๓๒.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่ง พระอริยเจ้า. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.